

УДК 355.4+355.413(477)

*Ю. О. Найдъон***ДИНАМІКА ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНОГО РОЗУМІННЯ
ОПЕРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. Сучасний етап розбудови національної державності України характеризується складним соціально-політичним та економічним станом розвитку нашої країни. З огляду на це, а також на невідкладну необхідність подолання терористичної загрози та збереження територіальної цілісності України особливої ваги набувають проблеми вдосконалення правового й організаційного забезпечення протидії терористичній, розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності іноземних спецслужб, окремих організацій, груп та осіб. Безумовно, зазначене стосується насамперед Служби безпеки України як державного правоохоронного органу спеціального призначення, що забезпечує державну безпеку України, на який у межах визначеної законодавством компетенції покладено захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань із боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [1].

Відповідно, Служба безпеки України, користуючись наданими їй правами й обов'язками, повинна застосовувати адекватну існуючим зарозам систему протидії розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності іноземних спеціальних служб, окремих організацій, груп та осіб, що досягається також проведенням її уповноваженими підрозділами оперативної діяльності як складової частини забезпечення державної безпеки. Зазначене потребує відповідного дослідження та наукового коментування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового й організаційного забезпечення виявлення, попередження та припинення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності виступають предметом розгляду багатьох науковців різних історичних періодів, таких як О.М. Бандурка, О.М. Джу́жа, П.С. Дмитрієв, О.Ф. Долженков,

А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, О.О. Кваша, М.І. Камлик, І.П. Козаченко, В.О. Козенюк, С.В. Корнаков, О.М. Костенко, В.В. Крутов, О.Р. Лебедєв, В.К. Лисиченко, О.М. Литвинов, А.І. Марушак, В.П. Меживий, І.І. Мусяєнко, Д.Й. Никифорчук, В.Г. Пилипчук, М.А. Погорецький, І.М. Рижов, І.В. Сервецький, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, М.О. Шилін, М.Є. Шумило, О.М. Юрченко, О.Н. Ярмиш та інші. Водночас системний аналіз наукових праць, дисертаційних досліджень, навчально-методичної літератури, присвячених правовим та організаційним основами протидії протиправним посяганням іноземних спецслужб, окремих організацій, груп та осіб на державну безпеку України, свідчить про фрагментарне вивчення проблем визначення теоретичних, правових та організаційних основ оперативної діяльності Служби безпеки України, що зумовлює необхідність проведення окремого пошуку у визначеному напрямі.

Метою статті є дослідження теоретичних і правових основ оперативної діяльності Служби безпеки України як складника протидії розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Ефективність виконання Службою безпеки України (далі – СБУ) поставлених чинним законодавством завдань залежить також від чіткого й аргументованого визначення теоретичного та правового розуміння діяльності, спрямованої на виявлення, попередження, припинення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності. Саме до такого виду діяльності віднесено оперативну діяльність СБУ.

Незважаючи на те, що оперативна діяльність як теоретична, правова й практична категорія вживається в нормативно-правових актах, наукових доробках і практичних матеріалах контррозвідувальних та оперативно-розшукових справ, її теоретичне й правове визначення не знайшло відповідного закріплення. Зазначене зумовлює неоднозначність розуміння сутності, змісту, мети, завдань та основоположних засад організації оперативної діяльності СБУ, що може значно впливати на здійснення СБУ протидії протиправним посяганням іноземних спецслужб, окремих організацій, груп та осіб на державну безпеку України.

Аналіз дисертаційних досліджень, монографій, окремих наукових доробків, присвячених проблемам правового й організаційного забезпечення державної безпеки різних історичних періодів, свідчить про відсутність одностайності наукових позицій щодо розуміння поняття оперативної діяльності. При цьому варто зауважити, що сутність і зміст оперативної діяльності як основоположної складової частини протидії розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності фактично залишилися поза увагою сучасних наукових досліджень, зміст яких не містить обмежень доступу. Дослідження динаміки теоретико-прикладного осмислення оперативної діяльності свідчить, що остання як теоретична й прикладна категорія з'явилася за часів діяльності органів державної безпеки СРСР. Так, у «Контррозвідувальному словнику» вказано, що оперативна діяльність – це основний вид діяльності розвідувальних і контррозвідувальних апаратів, що полягає в отриманні (переважно негласним шляхом) відомостей щодо

фактів, подій, осіб, які мають відношення до підривної діяльності супротивника, та впливу на них у разі необхідності за допомогою застосування оперативних сил, засобів, форм та методів [2]. Спираючись на проведений аналіз змісту наукових розвідок радянських часів, можна зробити висновок, що оперативна діяльність у теорії контррозвідувальної та агентурно-оперативної діяльності органів державної безпеки радянських часів вважалась основним складником діяльності контррозвідувальних підрозділів, сутність якого полягала в негласному (конспіративному) виявленні, попередженні й припиненні розвідувально-підривних посягань на державну безпеку шляхом застосування спеціальних сил і засобів, форм та методів.

Важливість і необхідність наукового осмислення оперативної діяльності підтверджується також результатами досліджень стану забезпечення державної безпеки в пострадянський період.

На думку В.А. Ліпкана та О.С. Ліпкана, під оперативною діяльністю розуміється конспіративна частина діяльності спецслужб, здійснювана специфічними силами, засобами й методами, що складається з агентурної, оперативно-технічної та інформаційно-аналітичної складових частин [3, с. 237]. У сфері зазначеного заслуговує на увагу думка М.М. Литвина, який стверджує, що оперативна діяльність – це діяльність спеціальних служб (оперативних підрозділів) в інтересах безпеки суспільства й держави, забезпечення кримінального судочинства на підставах і в межах, визначених національним законодавством [4, с. 278]. Узагальнюючи окреслені наукові підходи до розуміння оперативної діяльності, можна констатувати спільність думок щодо віднесення оперативної діяльності до основного складника діяльності органів державної безпеки, основоположним компонентом якого є негласність (конспіративність) її здійснення.

Цікавим із позиції дослідження сутності та змісту оперативної діяльності є запропонований В.О. Білецьким підхід до її розуміння як поняття, що характеризує діяльність усіх підрозділів правоохоронних органів і спеціальних служб України, уповноважених на її здійснення Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». При цьому, на думку В.О. Білецького, основними видами оперативної діяльності є розвідувальна, контррозвідувальна та оперативно-розшукова [5].

Слушними є висновки М.О. Шиліна щодо сутності оперативної діяльності саме СБУ, яка в інтересах забезпечення безпеки держави повинна мати переважно превентивний характер, а не здійснюватись за наявності складу злочину чи факту початку кримінального провадження [6].

Отже, незважаючи на активність наукових думок щодо сутності й змісту оперативної діяльності як наукової категорії теорії оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності СБУ, вироблення її дефініції ще не здійснено. При цьому дослідження визначення оперативної діяльності СБУ як основоположної складової частини виявлення, попередження та припинення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності є важливим із позиції не лише розвитку теоретичних засад забезпечення державної безпеки, а й оптимізації практичної діяльності в частині вивчен-

ня її характерних ознак і проявів у вирішенні покладених на службу чинним законодавством завдань. Вироблення єдиного підходу до розуміння оперативної діяльності матиме значення також для вдосконалення правового забезпечення діяльності СБУ у зв'язку з тим, що в законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, які становлять правову основу діяльності СБУ, термін «оперативний» вживається в словосполученні з іншими словами, у тому числі й словом «діяльність».

Зокрема, у змісті Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначено, що ця діяльність, одним із суб'єктів якої є СБУ, здійснюється із застосування також оперативних засобів (ст. 2). Оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД) може здійснюватись виключно оперативними підрозділами державних органів, визначеними в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 5). Уповноважені оперативні підрозділи мають право, окрім іншого, проводити оперативну закупку (ст. 5) [7]. У Законі України «Про контррозвідувальну діяльність» визначається, що підрозділи та співробітники СБУ серед інших прав, передбачених ст. 7 зазначеного закону, мають право використовувати оперативні сили й засоби, вести оперативний облік тощо [8]. Згідно з положеннями Закону України «Про Службу безпеки України» СБУ уповноважена проводити гласні та негласні оперативні заходи в порядку, визначеному Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 25) [1]. Наявність терміна «оперативний» у законодавчих актах, що становлять правову основу діяльності СБУ, свідчить про те, що оперативність як правова й практична категорія існує в діяльності СБУ, водночас її зміст потребує чіткого визначення, що сприятиме уникненню неоднозначності розуміння останнього.

У Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, що визначає систему поглядів на розвиток безпекових та оборонних спроможностей України в середньостроковій перспективі, передбачається вдосконалення бюджетної політики в секторі безпеки й оборони шляхом раціонального розподілу видатків на розвиток, бойову підготовку та оперативну діяльність відповідно до найкращих практик держав – членів НАТО [9]. Вказане свідчить про те, що оперативна діяльність існує як правова та практична категорія сектору безпеки й оборони не лише в Україні, а й в інших країнах і міжнародних організаціях, у тому числі військово-політичного характеру. Проте, на жаль, розуміння її сутності та змісту не знайшло відображення в жодному із законодавчих актів, а також у наукових джерелах. Це спричинило неоднозначність розуміння терміна «оперативність» у науковій літературі та правових джерелах, що викликає дискусійні погляди на поняття й зміст оперативної діяльності СБУ.

Отже, звернемось до розгляду поняття оперативної діяльності СБУ. Варто зауважити, що визначення поняття будь-якого явища означає розкриття його найбільш суттєвих ознак, тобто формулювання його сутності. До того ж для правильного усвідомлення явища необхідне визначення його змісту. Як зазначає відомий криміналіст Р.С. Белкін, під поняттям, як це постає з логіки, варто розуміти цілісну сукупність суджень щодо будь-якого об'єкта,

а під визначенням поняття – розкриття змісту власне поняття шляхом посилаючого на суттєві ознаки об'єктів, що об'єднуються цим поняттям. Інакше кажучи, поняття – це форма мислення, що відображає предмети в їх суттєвих ознаках. Правильно сформульоване поняття розкриває зміст явища, предмета, дії тощо [10, с. 128]. В.Є. Жеребкін під поняттям розуміє форму мислення, яка відтворює предмети та явища в їхніх істотних ознаках. Із зазначеного постає, що поняття – уявний образ предмета, його відображення, а не сам предмет. Тому поняття про предмети не можна плутати з власне предметами, відображеними в цих поняттях [11, с. 218]. Саме зазначене буде основою утворення нами поняття оперативної діяльності СБУ, підґрунтям чого є вивчення діяльності СБУ у сфері виявлення, попередження й припинення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності.

Що ж саме є сутністю й змістом оперативної діяльності СБУ? Для того щоб надати обґрунтовану відповідь на поставлене запитання, варто звернутись до етимології складових частин поняття оперативної діяльності СБУ та здійснити їх аналіз.

Аналіз наукової та навчальної літератури свідчить про те, що термін «оперативність» вживається в багатьох сферах життєдіяльності держави. Зазначене знайшло відображення в різних підходах до тлумачення його значення, а саме: 1) пов'язаний із хірургічною операцією; хірургічний; 2) пов'язаний із воєнною операцією; 3) той, що безпосередньо здійснює що-небудь, виконує певне завдання [12, с. 845]; 4) здатний правильно й швидко виконувати ті чи інші практичні завдання; дійовий [13, с. 704]. З огляду на викладене можемо дійти висновку, що в загальноприйнятому розумінні «оперативний» – пов'язаний із виконанням певних завдань. У такому разі використання в положеннях чинного законодавства, що становить правову основу діяльності СБУ, словосполучень «оперативні підрозділи», «оперативні засоби», «оперативні обліки» тощо є виправданим та має тлумачитись як підрозділи, засоби, обліки тощо, пов'язані з виконанням покладених на СБУ завдань.

Для визначення розуміння оперативної діяльності Служби безпеки України доцільно розглянути зміст діяльності СБУ, яка, згідно з визначеними чинним законодавством завданнями, спрямована на виявлення, попередження та припинення злочинів проти миру, безпеки й людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України. Зазначену діяльність СБУ в сукупності необхідно розглядати як цілісне, родове явище, що сприятиме виробленню поняття оперативної діяльності СБУ як окремої змістовної частини цієї діяльності, що відрізняється від іншої характером завдань, на виконання яких остання безпосередньо спрямована, а також характерними саме для їх вирішення методами та прийомами.

Отже, на Службу безпеки України як державний правоохоронний орган спеціального призначення чинним законодавством покладено в межах визначеної компетенції протидію розвідувально-підривній та іншій про-

типравній діяльності іноземних спецслужб, злочинних організацій, груп та осіб. З метою реалізації зазначеного СБУ уповноважена здійснювати оперативно-розшукову та контррозвідальну діяльність, що регулюються відповідними законодавчими актами, а саме Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Законом України «Про контррозвідальну діяльність». Так, відповідно до положень Закону України «Про контррозвідальну діяльність» зазначена діяльність становить спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи контррозвідальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів [8]. Метою контррозвідальної діяльності положеннями чинного законодавства визначено попередження, своєчасне виявлення та запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам безпеці України, припинення розвідальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усунення умов, що їм сприяють, і причин їх виникнення [8]. Згідно з положеннями Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» СБУ уповноважена здійснювати систему гласних і негласних пошукових, розвідальних та контррозвідальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [7]. Спрямовувати зазначену діяльність СБУ повинна на пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, про розвідально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій із метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства й держави [7]. Таким чином, аналіз змісту зазначених законів, а також Закону України «Про Службу безпеки України» свідчить про те, що діяльність СБУ полягає у виявленні, попередженні й припиненні злочинних посягань спеціальних служб іноземних держав, організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усуненні умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення. Зазначене є основним функціональним завданням, вирішення якого є запорукою результативної нейтралізації Службою безпеки України загроз життєво важливим інтересам України.

З огляду на наведене доцільно звернути увагу на те, що відповідно до положень чинного законодавства виявлення, попередження та припинення протиправних посягань іноземних спеціальних служб, окремих організацій, груп та осіб на державну безпеку України уповноважені оперативні підрозділи СБУ мають право здійснювати як гласно, так і негласно. Підтвердженням цього є зміст законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідальну діяльність», «Про Службу безпеки України», положень глави 21 Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, що в сукупності становлять правове забезпечення діяльності СБУ. Негласність виконання покладених на СБУ завдань зумовлена також зростанням рівня

латентної злочинності, використанням іноземними спеціальними службами, окремими організаціями, групами та особами конспіративних методів реалізації їх злочинних посягань на державну безпеку України, протидія чому набуває особливої актуальності в умовах подолання терористичної загрози та збереження територіальної цілісності нашої держави.

Результати аналізу матеріалів контррозвідувальної й оперативно-розшукової діяльності СБУ в 2013–2015 рр. свідчать про те, що негласність її діяльності у виявленні, попередженні та припиненні розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності має низку характерних ознак, що відображають її сутність, а саме:

- проведення системи негласних контррозвідувальних та оперативно-розшукових заходів із метою недопущення викриття іноземними спеціальними службами, окремими організаціями, групами та особами форм і методів виявлення, попередження й припинення СБУ розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності;

- дотримання конспірації в діяльності уповноважених оперативних співробітників СБУ з метою недопущення розшифрування залучених до проведення контррозвідувальної чи оперативно-розшукової діяльності оперативних сил і засобів;

- потреба в отриманні оперативно важливої інформації щодо дійсних намірів та планів реалізації злочинних посягань на державну безпеку України, необхідності здійснення своєчасного виявлення, попередження й припинення зазначених дій та відвернення настання суспільно-небезпечних наслідків, що досягається шляхом проведення негласної діяльності;

- необхідність здійснення негласного виявлення й фіксування слідів тяжких та особливо тяжких злочинів, документів, слідів та інших предметів, що можуть бути доказами підготовки або вчинення таких злочинів;

- негласне забезпечення проведення уповноваженими підрозділами СБУ методів виявлення, попередження, припинення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності (оперативних комбінацій, оперативного дезінформування, оперативних ігор, оперативних експериментів, агентурного проникнення тощо), а також активних контррозвідувальних заходів;

- застосування системи негласних контррозвідувальних, режимних, організаційних, оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на встановлення дійсних причин та умов, що сприяють вчиненню протиправної діяльності, виявлення інформації щодо сил, засобів, форм і методів проведення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності тощо.

Висновки. З огляду на результати проведеного аналізу наукових розвідок, що торкались проблем розуміння оперативної діяльності, положень чинних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів можемо зробити висновок, що оперативна діяльність є невід'ємною складовою частиною забезпечення уповноваженими оперативними підрозділами СБУ державної безпеки. З метою формування єдиного підходу до розуміння сутності й змісту оперативної діяльності СБУ вироблено її відповідне по-

няття. Так, під оперативною діяльністю Служби безпеки України варто розуміти негласну діяльність, що здійснюється шляхом реалізації наданих уповноваженим оперативним підрозділам СБУ положеннями чинного законодавства прав у сфері контррозвідувальної й оперативно-розшукової діяльності, спрямовану на виявлення, попередження та припинення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності іноземних спеціальних служб, окремих організацій, груп та осіб, а також усунення причин та умов, що сприяють виникненню загроз державній безпеці України.

Відповідно, оперативна діяльність Служби безпеки України має посідати важливе місце в системі оперативно-службової діяльності органів і підрозділів СБУ та потребує ґрунтовного наукового осмислення, широкого дисциплінарного аналізу в контексті забезпечення державної безпеки, а також розвитку теоретичних поглядів, здатних відповідним чином відобразити в наукових категоріях уявлення про сучасні соціальні, політичні й економічні процеси, пов'язані з діяльністю спеціальних служб і правоохоронних органів у протидії розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності.

Література

1. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
2. Оперативная деятельность // Контрразведывательный словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://counterintelligence.academic.ru/526/Оперативная_деятельность_%28органов_государственной_безопасности_СССР%29.
3. Ліпкан В.А. Національна і міжнародна безпека / В.А. Ліпкан, О.С. Ліпкан. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : ТЕКСТ, 2008. – 400 с.
4. Литвин М.М. Інтегроване управління кордонами : [підручник] / М.М. Литвин. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. – 416 с.
5. Білецький В.О. Оперативно-розшукова діяльність як складова інтегрованого управління кордонами / В.О. Білецький // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=602?c.1>.
6. Шилін М.О. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання у світлі нового кримінального процесуального кодексу України / М.О. Шилін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 1. – С. 59–64.
7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
8. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26 грудня 2002 р. № 374-IV (зі змінами, внесеними згідно із Законом України від 3 квітня 2003 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 12. – Ст. 89.
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» : Указ Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>.
10. Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А.Р. Белкин. – М. : Норма, 2007. – 528 с.
11. Жеребкін В.Є. Логіка / В.Є. Жеребкін. – Х. : Основи ; К. : Знання, 1998. – 256 с.
12. Великий тлумачний словник української мови (з додатками, доповненнями та CD) / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
13. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 5. – 1974. – 940 с.

А н о т а ц і я

Найдьон Ю. О. Динаміка теоретико-прикладного розуміння оперативної діяльності Служби безпеки України. – Стаття.

Статтю присвячено розгляду теоретичних і правових основ оперативної діяльності Служби безпеки України як одного з видів діяльності уповноважених оперативних підрозділів у сфері протидії розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності іноземних спецслужб, окремих організацій, груп та осіб.

Ключові слова: оперативна діяльність, контррозвідувальна діяльність, оперативно-розшукова діяльність, розвідувально-підривна діяльність.

А н н о т а ц и я

Найдён Ю. О. Динамика теоретико-прикладного понимания оперативной деятельности Службы безопасности Украины. – Статья.

Статья посвящена рассмотрению теоретических и правовых основ оперативной деятельности Службы безопасности Украины как одного из видов деятельности уполномоченных оперативных подразделений в сфере противодействия разведывательно-подрывной и другой противоправной деятельности иностранных спецслужб, отдельных организаций, групп и лиц.

Ключевые слова: оперативная деятельность, контрразведывательная деятельность, оперативно-розыскная деятельность, разведывательно-подрывная деятельность.

S u m m a r y

Naidon Yu. O. Dynamics of theoretical and applied understanding of the operational activities of the Security Service of Ukraine. – Article.

The article discusses the theoretical and legal frameworks of operational activities of the Security Service of Ukraine as one of the activities authorized by the operational units in the field of counter intelligence and subversive and other illegal activities of foreign intelligence services, individual organizations, groups and individuals.

Key words: operational activities, counterintelligence, operational-investigative activity, intelligence and subversive activities.